

Dîvânu Lugâti't-Türk'teki Oğuzca Kayıtlı İsimlerin Eski Anadolu Türkçesindeki Durumu

The Status of Oghuz Names Recorded in Dîvânu Lugâti't-Türk in Old Anatolian Turkish

Sorumlu Yazar

Murat Denizhan KakaçDoktora Öğrencisi,
İstanbul/ Türkiye, İstanbul
Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı
mkdenizhan332@gmail.com

orcid: 0009-0004-3850-3022

Atıf CitationKakaç, M.D. (2024). Dîvânu
Lugâti't-Türk'teki Oğuzca
Kayıtlı İsimlerin Eski Anadolu
Türkçesindeki Durumu.
BABUR Research, 3 (2), 95-115.**Gönderim Submitted**

29.09.2024

Revizyon Revision

15.11.2024

Kabul Accepted

30.11.2024

Yayın Tarihi Publication Date

31.12.2024

Öz

Bu makalede, Dîvânu Lugâti't-Türk'te Oğuz Türkçesi olarak kaydedilen isimlerin Eski Anadolu Türkçesi döneminde tespit edilenleri ses bilgisi açısından incelenmiştir. Dîvânu Lugâti't-Türk'te Oğuz Türkçesi ibaresi bulunan isimlerin tespiti için Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan eserden faydalanılmıştır. Tespit edilen kelimeler Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden Marzubân-nâme, Yûsuf u Zelîhâ, Süheyl ü Nev-Bahâr, Mantuku't-Tayr ve Kitâb-ı Gunya ile Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Tarama Sözlüğü'nde taranmıştır. Dîvân'da Oğuzca olarak kayıtlı 204 isim tespit edilmiştir. 45 kelimenin Eski Anadolu Türkçesine herhangi bir ses değişimine uğramadan geçtiği saptanmıştır. Ses değişimine uğrayan kelimeler sınıflandırılarak ünlü ve ünsüz değişimleri gösterilmiştir. Gerekli görülen yerlerde açıklamalara yer verilmiştir.

Çalışmanın amacı, Dîvânu Lugâti't-Türk'te Oğuzca olarak kaydedilen isimlerin Eski Anadolu Türkçesinde ne gibi ses değişikliklerine uğradığını tespit etmek ve Oğuz Türkçesinin karakteristik özelliklerinin bu bilgiler ışığında değerlendirilmesidir.

Anahtar Sözcükler: Karahanlı Türkçesi, Dîvânu Lugâti't-Türk, Oğuz Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, ses bilgisi.

Abstract

This article examines the phonological transformations of names recorded as Oghuz Turkish in Dîvânu Lugâti't-Türk during the Old Anatolian Turkish period. The study utilized the work prepared by Ahmet Bican Ercilasun and Ziyat Akkoyunlu to identify the names marked with the Oghuz Turkish label in Dîvânu Lugâti't-Türk. These identified words were then cross-referenced with works from the Old Anatolian Turkish period, including Marzubân-nâme, Yûsuf u Zelîhâ, Suheyl u Nev-Bahâr, Mantuku't-Tayr, and Kitâb-ı Gunya, as well as the Tarama Dictionary prepared by the Turkish Language Association. A total of 204 names were identified as recorded in Oghuz Turkish in Dîvânu Lugâti't-Türk. It was observed that 45 words transitioned into Old Anatolian Turkish without undergoing any phonological changes. Words that underwent phonological transformations were categorized, with changes in vowels and consonants clearly demonstrated. Explanations were provided where necessary.

The objective of the study is to determine the phonological changes experienced by the names recorded as Oghuz Turkish in Dîvânu Lugâti't-Türk when they transitioned into Old Anatolian Turkish and to evaluate the characteristic features of Oghuz Turkish in light of this information.

Keywords: Karakhanid Turkish, Dîvânu Lugâti't-Türk, Oghuz Turkish, Old Anatolian Turkish, phonology.

Giriş

Kaşgârlı Mahmud tarafından Karahanlı Türkçesiyle yazılan *Dîvânu Lugâti't-Türk* (DLT), Türk boylarının ağızları hakkında bilgiler içeren Türkçeden Arapçaya bir sözlüktür. Kaşgârlı Mahmud, “Lehçelerin Farklılıkları Hakkında” başlığı altında diyalektleri ses ve şekil bakımından birbirleri ile karşılaştırmıştır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 40). *Dîvân*'ın sözlük kısmında madde başı olan bir sözcük Karahanlı Türkçesine ait değilse, hangi diyalekte kullanıldığını belirtmiştir. Kaşgârlı, *Dîvân*'ın giriş kısmındaki incelemesinin yanı sıra ağızlara ait özellikleri sözlüğün içinde açıklamıştır. Ağızlara ait söz varlığını dönemin standart dili olan Karahanlı Türkçesi ve yabancı dillerdeki kelimelerle kıyaslamıştır. Eserinde Yağma, Tohsı, Kıpçak, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul, Çiğil vb. boylara ait söz varlığını ele alan Kaşgârlı, Oğuz Türkçesine geniş bir yer ayırmıştır. XIII. yüzyıla kadar yazılı örneklerini bulamadığımız Oğuz Türkçesinin kelimeler ve gramer şekilleri hâlinde en eski toplu dil malzemesi DLT'de bulunmaktadır (Banguoğlu, 1960). Oğuz Türkçesinin diğer Türk yazı dillerinden veya ağızlarından ayrılan yönleri konusunda da ilk bilgileri Kaşgârlı Mahmud vermektedir (Akar, 2018: 35). Gülsevin'e (2016) göre Kaşgârlı Mahmud'un eserinde Oğuzca olarak kaydetmediği ancak Oğuzca özellikler gösteren kelimeler de vardır. Bütün bu özellikleri ile *Dîvân*, Türk yazı dilinin Doğu ve Batı yazı dili olarak ayrılmadan önceki dönemine ışık tutar. Bu sayede dönemin söz varlığının geçirdiği ses, biçim ve anlam değişmelerini tarihi ve çağdaş Türk lehçelerinde takip edebiliriz (Killi, 2008: 376).

Kaşgârlı'nın DLT'yi yazmayı tamamladığı 1074 yılından yaklaşık üç yıl önce Oğuz Türkleri Selçuklu Hanedanı idaresinde Malazgirt Savaşı'nı kazanmış ve Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır. Nihayet 1077 yılından da Anadolu Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. XIII. yüzyılda Türkistan coğrafyasının Moğol istilasına uğraması sonucunda, Oğuz Türkleri Anadolu'ya kitleler hâlinde göç etmeye başlamış ve bu bölgede nüfus üstünlüğünü ele geçirmişlerdir. Bütün bu siyasi ve sosyal gelişmeler neticesinde Anadolu'ya yerleşen Oğuz Türkleri burada kendi ağız özelliklerini esas alarak Eski Anadolu Türkçesi olarak adlandırılan bir yazı dili oluşturdular. XIII-XV. yüzyıllar arasını kapsayan Eski Anadolu Türkçesi, Oğuz Türkçesinin uzun bir süreç içerisinde geçirdiği değişimler sonucunda meydana gelmiştir (Korkmaz, 2017: 25).

Yapılan çalışmada, öncelikle Eski Anadolu Türkçesinin yazı dili olarak ortaya çıktığı XIII. yüzyıl öncesi Oğuz Türkçesi ile ilgili ilk bilgileri bulabileceğimiz DLT'deki Oğuzca kaydı düşünülen isimler tespit edilmiştir. Tarama sonucunda Oğuzca olarak kaydedilen 204 isim bulunmuştur. Tespit edilen isimlerden Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılan *Marzubân-nâme*, *Yûsuf u Zelihâ*, *Süheyl ü Nev-Bahâr*, *Mantıku't-Tayr* ve *Kitâb-ı Gunya* ile Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Tarama Sözlüğü*'nde tanıklananlar, ses değişimine uğrayanlar ve ses değişimine uğramayanlar olarak ikiye ayrılmıştır. Son olarak ses değişimine uğrayan kelimeler sınıflandırılmış ve geçirdikleri ses değişimleri gösterilmiştir.

Çalışmanın amacı, DLT'de Oğuzca olarak kaydedilen isimlerin Eski Anadolu Türkçesinde ne gibi ses değişikliklerine uğradığını tespit etmektir.

Ünlü Değişmelerine Uğrayan Kelimelerin İncelenmesi

1. Ünlü Değişmeleri

1.1. Yuvarlaklaşma

Kelimede ön ve iç ses durumundaki düz ünlülerin çeşitli fonetik sebeplerle yuvarlak sıraya geçmeleri (Korkmaz, 1992: 162). Yuvarlaklaşma, Eski Anadolu Türkçesinin en önemli fonetik özelliklerinden biridir (Timurtaş, 1976: 334). Ünlü yuvarlaklaşmasına ön, iç ve son seste rastlanılmıştır. Dudak ünsüzlerinin etkisiyle gerçekleşen yuvarlaklaşmalar olduğu gibi kelime sonundaki /g, ğ/ ünsüzünün düşmesi ile son sesteki düz-dar ünlünün yuvarlaklaşmasına da sıkça rastlanılmıştır. Bazı eklerin bünyesinde bulunan yuvarlak ünlüler sebebiyle de bu ses olayı ortaya çıkmaktadır. *arık* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) > *aruğ* (MN 24a/13; YZ 25b/04; SN 5664; MT 91/165; KG 106b/15; TS, 2019: 241) kelimesindeki yuvarlaklaşma –Uk yapım ekinin tesiri ile gerçekleşmiştir. Bunların dışında bir sebebe bağlı olmayan yuvarlaklaşmalar da vardır.

Ön seste

/a > ö/

ayla (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “öyle” > *öyle* (MT 16/33) “öyle”

İç seste

/e > ü/

*örge*n (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 97) “urgan vb. şey” > *örgün* (TS, 2019: 3116) “urgan, ip, yular”

/ı > u/

arığ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) “cılız” > *aruğ* (SN 5667) “zayıf, cılız” ~ *aruğ*

(MT 91/163) “zayıf” ~ *aruğ* (MN 24a/13; YZ 25b/04; SN 5664; MT 91/165; KG 106b/15; TS, 2019: 241) “zayıf, sıksa”

balçık (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 114) “balçık” > *balçuk* (TS, 2019: 389) “balçık,

bataklık”

/ı > o/

yış (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 350) “sıkışma, izdiham” > *yoş* (TS, 2019: 4675) “bulanık”

Son seste

/a > u/

buşak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 162) “içi sıkıntılı, ızdırıraplı, kederli” > *buşu* (TS, 2019: 720) “öfke”

/i > u/

konşu (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 188) “komşu” > *konşu* (MN S81/14; MT 50/78; TS, 2019: 2649) “komşu”

ayığ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 40) “ayı” > *ayu* (MN S74/14; SN 3272; MT 83/23) “ayı”

ahlığ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 30) “kötü şey ve kişi” > *alu* (MN 43a/12; SN 2304; MT 14/26; YZ 12b/11) “aşağı, değersiz, aciz, zavallı”

ılığ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “ılık” > *ılu su* (SN 472) “hamam, kaplıca”

/i > ö/

bı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 437) “Oğuz lehçesinde örümcek” > *böy* (TS, 2019: 670) “zehirli örümcek” ~ *bö* (TS, 2019: 662) “zehirli örümcek”

/i > ü/

çerig (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 167) “savaş düzenindeki saf, sıra, savaşta iki taraftan

biri; savaş” > *çerü* (MN 50b/4) “asker, ordu”

tügi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 447) “akdarının kepeği alındıktan sonra kalan esas kısmı” > *düğü* (TS, 2019: 1305) “pirinç ufağı, bulgur ufağı”

1.2. Düzleşme

Yuvarlak sıradan bir ünlünün çeşitli fonetik sebeplerle düz sıraya geçmesine düzleşme denir. Eski Anadolu Türkçesinde genel olarak bir yuvarlaklaşma eğilimi olmasına rağmen, düzleşme iç seste ve son seste tanıklanmıştır. Varyantlı bir yapıya sahip olan Eski Anadolu Türkçesinde, düzleşme tespit ettiğimiz kelimelerin yuvarlak ünlülü şekilleri de mevcuttur. Örnekleri aşağıdaki gibidir.

aruğ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) “cılız” > *aruğ* (MT 91/163) /*aruğ* (SN 5667) /*aruğ* (MN 24a/13) “cılız”

sınuğ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 496) “kırık” > *sınuğ* (MT 85/75) /*sınuğ* (SN 5512) “kırık, kırılmış”

çetük (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 167) “kedi” > *cetük* (TS, 2019: 762) /*çedük* (TS,

2019: 847) /çetük (MN 32a/5) “kedi”

bamuk~*bāmuḳ* “pamuk” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 163) > *banbuk*/*pambuk*/*panbuğ*/*panbuk*/*panmuk* (TS, 2019: 3178) “pamuk”

ötünç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 66) “ödünç, borç” > ödünç (MN S70/17) “ödünç”
telü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 447) “ahmak” > *delü* (MN 13b/9) “deli”

Ön seste

Ön seste düzleşme tanıklanamamıştır.

İç seste

/u > ı/

aruḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) “cılız” > *arıḳ* (SN 4105, TS, 2019: 198) “zayıf, cılız”

bamuk~*bāmuḳ* “pamuk” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 163) > *panbık* (TS, 2019: 3178)
“pamuk”

sınuḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 496) “kırık” > *sınık* (TS, 2019: 3441) “kırık”

/ü > e/

küvük (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 416) “saman” > *kevük* (SN 4491) “saman” ~ *kevik* (TS, 2019: 2458) “saman”

/ü > i/

çetük (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 167) “kedi” > *çetik* (TS, 2019: 871) “kedi”

geşür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 187) “havuç” > *keşir* (TS, 2019: 2456) “havuç”

küvük (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 416) “saman” > *kevik* (TS, 2019: 2458) “saman”

ötünç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 66) “ödünç” > *ödünc* (KG 136b/7) “ödünç” ~ *ödünc* (SN 4547) “ödünç”

Son seste

/u > ı/

sındu (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 181) “makas” > *sındı* (TS, 2019: 3434) “makas”

/ü > i/

keleşü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 193) “konuşma ve söz” > *keleci* (MN 58b/14; SN 140; MT 65/25; TS, 2019: 2398) “söz, laf” ~ *geleci* (TS, 2019: 2398) “söz”

telü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 447) “ahmak” > *deli* (TS, 2019: 1066) “zorlu, azgın”

1.3. Genişleme

Kelime içindeki dar sıradan /ı/, /i/, /u/, /ü/ ünlülerinin çeşitli sebeplerle boğumlanma özellikleri bakımından geniş sıradan /a/, /e/, /o/, /ö/ ünlülerine dönüşmesi olayı (Korkmaz, 1992: 160). Genişlemeye iç seste ve son seste olmak üzere üç örnekte rastlanmıştır.

Ön seste

Ön seste genişleme tanıklanamamıştır.

İç seste

/ı > e/

ayrık (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “ayrık otu” > *iyrek* (MN 41a/5) “ayrık otu”

/u > o/

yuş (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 350) “sıkışma, izdiham” > *yoš* (TS, 2019: 4675) “bulanık”

Son seste

/ı > a/

daık (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 289) “yine” > *daha* (MT 30/110) “daha, başka”

1.4. Daralma

Yanlarında geniş ünlüleri daraltma etkisi yapan bazı ünsüzlerin etkisi altında, /a/, /e/, /o/, /ö/ geniş ünlülerinin /ı/, /u/, /i/, /ü/ dar ünlülerine dönüşmesi ünlü daralması olarak adlandırılır (Karaağaç, 2010: 97). Ön seste ve iç seste daralma tanıklanmıştır.

Ön seste

/a > i/

ayla (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “öyle” > *iyile* (MN S80/9) “öyle, öylesine”

ayrık (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “ayrık otu” > *iyrek* (MN 41a/5) “ayrık otu”

/e > i/

elgin (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “yolcu” > *ilkin* (TS, 2019: 2057) “garip, aciz”

epmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 49) “ekmek” > *itmeg* (MT 73/14) “ekmek”

ev (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “ev” > *iv* (MN 32a/7; SN 2094; MT 53/63; TS, 2019: 2129) “ev”

İç seste

/e > i/

ewet (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 17) “evet” > *evit* (SN 2303) “evet”

geşür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 187) “havuç” > *kişür* (TS, 2019: 2588) “havuç”

keçe (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 442) “keçe” > *kiçe* (TS, 2019: 2550) “keçe”

terinçek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 223) “ince kadın çarşafı” > *dirinçek* (TS, 2019: 1174) “başörtüsü”

Son seste

Son seste daralma tanıklanamamıştır.

1.5. İncelme

Bazı ünsüzlerin etkisiyle kelimedeki türlü hecelerde kalın sırada bulunan ünlülerin ince sıraya geçmesi olayı (Korkmaz, 1992: 160). Ön seste, iç seste ve son seste tespit edilen inceleme genellikle /y/ ünsüzünün tesiri ile gerçekleşmiştir.

Ön seste

/a > e/

alma (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 65) “elma” > *elma* (SN 494) “elma”

ayla (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “öyle” > *eyle* (YZ 2b/12; SN 207; MT 10/107, TS, 2019: 1582) “öyle”

/a > è/

ayla (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “öyle” > *èyle* (MN S15/5) “öyle”

/a > i/

ayla (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “öyle” > *iyle* (MN S80/9) “öyle”

İç seste

/a > e/

yerdaş (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 366) “hemşeri” > *yerdeş* (TS, 2019: 4535)

“hemşeri”

Son seste

/a > e/

ayla (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “öyle” > *eyle* (YZ 2b/12; SN 207; MT 10/107, TS,

2019: 1582) “öyle” ~ *èyle* (MN S15/5) “öyle” ~ *iyile* (MN S80/9) “öyle” ~ *öyle* (MT 16/33) “öyle”

1.6. Kalınlaşma

İnce ünlülerin, belirli ünsüzlerin kalınlaştırma veya kalın ünlülerin benzeştirme etkilerine bağlı olarak veya daha başka bir sebeple kelimedede ön, iç ve son seslerde kalın sıraya geçmeleri (Korkmaz, 1992: 160). Kalınlaşmaya üç örnekte rastlanılmıştır.

Ön seste

Ön seste daralma tanıklanamamıştır.

İç seste

/ö > o/

çömçe (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 180) “kepçe” > çomça (TS, 2019: 941) “kepçe”

/ü > u/

tümrüg (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 209) “tef” > dumru (TS, 2019: 1254) “tef”

Son seste

/e > a/

çömçe (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 180) “kepçe” > çomça (TS, 2019: 941) “kepçe”

/ü > u/

tümrüg (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 209) “tef” > dumru (TS, 2019: 1254) “tef”

1.7. Düşme

Kelimelerin iç ve son seslerindeki bazı ünlülerin düşmesi olayıdır.

İç seste

/ü > Ø/

temürgen (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 227) “okun temreni” > demren (SN 1643; TS,

2019: 1073) “okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası” ~ temren (TS, 2019: 3791) “okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası”

Son seste

/ı > Ø/

dağı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 289) “yine” > dağ (YZ 28b/05) “da/de”

1.8. Türeme

Ses özelliklerine veya birbirleri ile birleşme şartlarına bağlı bazı sebeplerle kelimenin ön, iç ve sonuna ünlü getirilmesi olayıdır (Korkmaz, 1992: 161). Ünlü türemesi tanıklanamamıştır.

1.9. Birleşme

Birleşme, ünlüyle biten bir sözcükten sonra ünlüyle başlayan bir sözcük geldiğinde ünlülerden birinin düşmesiyle sözcüklerin birleşmesidir (Timurtaş, 1976: 340). Birleşme tanıklanamamıştır.

2. Ünsüz Değişmelerine Uğrayan Kelimelerin İncelenmesi

2.1. Ötümlüleşme (Tonlulaşma, Yumuşama)

Tonsuz ünsüzlerin ünlü harflerin arasında kalması ile tonlu hâle gelmesine ötümlüleşme denir. Eski Anadolu Türkçesinde iki ünlü arasında kalan ötümsüz ünsüzler genellikle ötümlüleşir (Timurtaş, 1976: 345-346). Kaşgârlı Mahmud, Oğuz Türkçesinin özelliklerinden bahsederken /t/ ünsüzünün “Oğuzlar ve ona uyanlarda” /d/ ünsüzüne dönüştüğünü belirtir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12). Dîvân'da /t/ > /d/ değişimi ön seste *deve* “deve” ve *dağı* “dahi” kelimelerinde görülür (Çoban, 2005: 21). Kaşgârlı son seste ise *üd* “delik” örneğini vermiştir. Bunların dışında Dîvân'da Oğuzca kaydı ile geçen ve /t/ sesi ile başlayan aşağıda örneklerini verdiğimiz pek çok kelime mevcuttur. Buradan hareketle Kaşgârlı'nın eserini yazdığı dönemde Oğuz Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri olan /t/ > /d/ değişiminin henüz tam oturmadığı sonucuna varabiliriz. Oğuz Türkçesinin ilk yazı dili olan Eski Anadolu Türkçesinde ise bu kelimelerin ön, iç ve son seste ötümlüleştikleri aşağıda verdiğimiz örneklerde görülmektedir.

Oğuz Türkçesinde ötümlüleşme genel bir eğilimdir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu eğilim artmıştır. Özellikle, /k, k > ğ, g/ değişimi ön, iç ve son seste pek çok örnekte görülmektedir.

Ön seste

/ç > c/

çetük (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 167) “kedi” > *cetük* (TS, 2019: 762) “kedi”

/k > g/

keçi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 442) “keçi” > *geçi* (KG 107a/9) “keçi”

keleşü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 193) “konuşma ve söz” > *geleci* (TS, 2019: 2398)

“söz, lakırtı”

kemi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 448) “gemi” > *gemi* (MN 9b/13; SN 1717; MT 56/23)

“gemi”

köm kök “gri renk için kullanılan mübalağa sözü” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 147) > gömgök (TS, 2019: 1745) “aşırı derecede”

kîpi~kîpi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 211) “gibi” > **gibi** (MN S3/14; YZ 2a/06; SN 984; MT 10/89) “gibi”

/t > d/

terin “her şeyin bol ve derini” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 497) > **derin** (YZ 4b/12) “derin”

teve (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 404) “deve” > **deve** (MN S4/9; YZ 33b/02; SN 444; MT 15/1; KG 7b/13) “deve”

taķuk (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 319) “tavuk” > **dakuk** (TS, 2019: 978) “tavuk”

tavar “mal, eşya” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 109) > **davar** (MN S80/11; TS, 2019: 1026) “mal, dört ayaklı çiftlik hayvanı”

teğül (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 143) “değil” > **değül** (MN 14b/5; YZ 4a/13; SN 28; MT 5/37; KG 4b/3; TS, 2019: 1054) “değil”

telü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 447) “ahmak” > **deli** (TS, 2019: 1066) “zorlu, azgın” ~ **delü** (MN 13b/9; YZ 11b/08; SN 754; MT 5/202; KG 60a/2) “deli”

temürgen (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 227) “okun temreni” > **demren** (SN 1643; TS, 2019: 1073) “okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası”

terinçek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 223) “ince kadın çarşafı” > **derincek** (MN 17a/5; TS, 2019: 1106; KG 36b/12) “başörtüsü, çarşaf” ~ **dirincek** (TS, 2019: 1174) “başörtüsü”

teñilgüç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 507) “çaylak” > **deglügeç** (SN 4546; TS, 2019: 1044) “çaylak”

töl (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 402) “yavru” > **döl** “yavru” (TS, 2019: 1228)

tölek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 167) “gönlü rahat ve sakin, aldırışsız” > **dölek** (TS, 2019: 1232) “sakin, itaatli”

tügi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 447) “akdarının kepeği alındıktan sonra kalan esas kısmı” > **düğü** (TS, 2019: 1305) “pirinç ufağı, bulgur ufağı”

tümürüg (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 209) “tef” > **dumru** (SN 3241) “tef” ~ **dumru**

(TS, 2019: 1254) “tef”

İç seste

/ç > c/

cinçü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “inci” > *incü* (MN 8b/11; YZ 22a/02; SN 359; KG 27a/7) “inci”

keleçü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 193) “konuşma ve söz” > *keleci* (MN 58b/14; SN 140; MT 65/25; TS, 2019: 2398) “söz, laf” ~ *geleci* (TS, 2019: 2398) “söz, lakırtı”

terinçek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 223) “ince kadın çarşafı” > *derincek* (MN 17a/5; TS, 2019: 1106; KG 36b/12) “başörtüsü, çarşaf” ~ *dirincek* (TS, 2019: 1174) “başörtüsü”

/k > ğ/

dakı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 289) “yine” > *dağı* (MN 10b/8; TS, 2019: 966) “dahi, yine”

/t > d/

çetük (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 167) “kedi” > *çedük* (TS, 2019: 847) “kedi”

ötünç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 66) “ödünç, borç” > *ödinç* (SN 4547) “ödünç” ~ *ödünc* (KG 136b/7) “ödünç, borç” ~ *ödünc* (MN S70/17; TS, 2019: 3050) “ödünç”

/p > b/

ap ak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 15) “bembeyaz” > *abbağ* (YZ 28a/10; TS, 2019: 1) “bembeyaz”

Son seste

/ç > c/

ötünç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 66) “ödünç, borç” > *ödünc* (KG 136b/7) “ödünç, borç” ~ *ödünc* “ödünç” (MN S70/17; TS, 2019: 3050)

/k, k > ğ, g, ğ/

arığ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) “cılız” > *aruğ* (MT 91/163) “zayıf”

ağruğ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 48) “ayrı, başka” > *ayruğ* (SN 112; MT 5/10)

“başka”

ayruğ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “başka” > *ayruğ* (SN 112; MT 5/10) “başka”

āk~ak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 39) “beyaz” > *ağ* (SN 403; MT 53/81) “ak, beyaz”

~ **ağ** (TS, 2019: 23) “ak, berrak”

aşak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) “dağ eteği” > **aşağ** (SN 2) “aşağı, alçak”

bamuk~bâmuğ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 163) “pamuk” > **panbuğ** (TS, 2019: 3178)
“pamuk”

epmek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 49) “ekmek” > **etmeg** (MT 5/44) “ekmek” ~
itmeg (MT 73/14) “ekmek”

ayağ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 40) “ayak” > **ayağ** (SN 48; MT 17/4) “ayak”

~ **ayağ** (TS, 2019: 291) “ayak”

ilik (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 34) “ilik” > **ilig** (MT 45/30) “ilik”

tağuk (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 319) “tavuk” > **tağuk** (MT 27/8) “tavuk”

yavlağ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 187) “kötü” > **yavlağ** (SN 2067) “çok, pek çok”

/t > d/

ğurt (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 148) “(yırtıcı) kurt” > **ğurd** (MN S17/5; YZ 3a/03; SN 1042; MT 57/6) “kurt, yırtıcı hayvan”

/s > z/

ğekmes (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 191) “pekmez” > **ğekmez** (TS, 2019: 485) “pekmez”

2.2. Ötümsüzleşme (Tonsuzlaşma, Sertleşme)

Ötümlü ünsüzlerin ses yolunu darlaştırarak çıkarılan eşleri olan ötümsüz ünsüzlere dönüşmesi, ötümsüzleşme olarak bilinir (Karaağaç, 2010: 91). Ötümsüzleşmeye ön, iç ve son seste rastlanılmıştır.

Ön seste

/b > p/

bamuk~bâmuğ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 163) “pamuk” > **pambuk** (TS, 2019: 3175)

“pamuk” ~ **panbık** (TS, 2019: 3178) “pamuk” ~ **panbuğ** (TS, 2019: 3178) “pamuk” ~
panbuğ (KG)

115a/14) “pamuk” ~ **panmuk** (TS, 2019: 3175) “pamuk”

ğaşmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 162) “ayakkabı” > **ğaşmak** (TS, 2019: 3182)
“ayakkabı”

/g > k/

ğeşür (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 187) “havuç” > **keşür** (TS, 2019: 2457) “havuç”~

kişür (TS, 2019: 2588) “havuç” ~ *keşir* (TS, 2019: 2456) “havuç”

İç seste

/g > k/

elgin (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “yolcu” > *elkin* (KG 42b/15; TS, 2019: 1442)

“garip, aciz, miskin, sefil” ~ *ilkin* (TS, 2019: 2057) “garip, aciz, miskin, sefil”

/v > f/

köva (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 76) “kova” > *kofa* (TS, 2019: 2600) “kova”

Son seste

/g > k/

bitig (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 165) “muska” > *bitik* (TS, 2019: 619) “mektup, yazılmış şey”

2.3. Süreklileşme

2.3.1. Sızıcılışma

Patlayıcı ünsüzlerin /b/, /p/, /c/, /ç/, /d/, /t/, /g/, /k/ çeşitli sebeplerle sızıcı ünsüzlere /f/, /ğ/, /h/, /s/, /ş/, /v/, /w/, /z/ ve /d/ dönüşmesidir (Korkmaz, 1992: 135). Eski Türkçede bulunmayan /h/ sesi ilk olarak Orta Türkçe döneminde görülür. Kaşgârlı, *qayu* maddesini açıklarken Oğuzlar ve Kıpçakların /k/’lı sözcükleri /h/’ya dönüştürdüklerini söyler (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 442). Konu ile ilgili *qayu* “hangi” > *hayu* “hangi” ve *kızım* “kızım” > *hızım* “kızım” örneklerini verir. Bu örnekler her ne kadar sınırlı olsa da /k > h/ sızıcılışmasının ön seste olduğu görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise bir kurala bağlı olmayarak art sıradan ünlü taşıyan kelimelerde ön ve iç seste /k/ ünsüzü sızıcılışarak /h/’ye dönüşmüştür. Divân’da Oğuzca olarak kaydedilen kelimelerde de Eski Anadolu Türkçesine geçişte /k > h/ sızıcılışması iç ve son seste görülmektedir. Özellikle son seste pek çok örnek tanıklanmıştır.

Ön seste

Ön seste sızıcılışma tanıklanamamıştır.

İç seste

/k > h/

daḳı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 289) “yine” > *daḥı* (MN S2/10; YZ 1b/03; SN 76; MT 5/132; KG 2b/3; TS, 2019: 968) “dahi, da/de”

/k > v/

taḳuḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 319) “tavuk” > *ṭavuḡ* (MT 27/8) “tavuk” ~ *tavuḥ* (SN 3389) “tavuk” ~ *tavuḳ* (MN 49a/2; MT 27/9; KG 5b/13) “tavuk”

Son seste

/ḳ > ḥ/

aḍruḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 48) “ayrı, başka” > *ayruḥ* (SN 1683) “başka, gayri”

āk~aḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 39) “beyaz” > *aḥ* (SN 853) “ak, beyaz”

arıḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) “cılız” > *aruḥ* (SN 5667) “zayıf, cılız”

aşak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) “dağ eteği” > *aşah* (SN 1991) “alçak, aşağı”

ayaḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 40) “ayak” > *ayah* (SN 2178; TS, 2019: 297) “ayak”

ayruḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 55) “başka” > *ayruḥ* (SN 1683) “başka, gayri”

balçıḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 114) “balçık” > *balçıḥ* (SN 2914) “çamur”

başmak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 162) “ayakkabı” > *başmah* (SN 1963) “ayakkabı”

çanak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 164) “çanak” > *çanaḥ* (SN 841) “çanak, tabak”

oyuḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 40) “bostan korkuluğu ve yollara işaret için konulan taş” > *oyuḥ* (TS, 2019: 3039) “insan veya hayvan şeklini andıran korkuluk”

şnuḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 496) “kırık” > *şnuḥ* (SN 5512) “kırık, kırılmış”

taḳuḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 319) “tavuk” > *tavuḥ* (SN 3389) “tavuk”

yawlaḳ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 187) “kötü” > *yavlah* (SN 1170) “çok, pek çok”

2.3.2. Akıcılaşma

/b/, /d/, /g/, /ğ/ gibi ötümlü patlamalı ünsüzlerin /r/, /l/, /m/, /n/, /y/, /v/, /ğ/ gibi sürtünücü olmayan, bol sesli akıcı ünsüzlerden birine veya yarı-ünlüye dönüşmesidir (Karaağaç, 2010: 62). Taranan kelimelerde akıcılaşma ön ses ve iç seste tanıklanmış ancak son seste tanıklanamamıştır. Kaşgârlı, Dîvân’da “Lehçelerin Farklılıkları Hakkında” başlığı altında; Yağma, Toḥsı, Yabaku, Tatar, Kay, Çomul ve Oğuzların /ḍ/leri /y/ye çevirdiklerini belirtmiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12). Bu bilgiye dayanarak tanıklanan örneklerde *aḍruḳ* kelimesi dikkat çekicidir. Dîvân’da bu kelime hem *aḍruḳ* hem de *ayruḳ* olarak iki şekilde Oğuzca olarak kaydedilmiştir. Karahan’a (2013) göre Oğuzca olarak verilen *aḍruḳ* şüpheli bir sözcüktür. Kelimenin Oğuzca olarak kaydının ya bir bilgi yanlışının sonucu olduğunu ya da /ḍ > y/ değişiminin Oğuzcada henüz düzenli hâle gelmediğini söyler. Bizce bu dönemde kelime standart dil olan Karahanlı Türkçesinin etkisiyle Oğuzcada da kullanılmaktadır ve iki şekilli bir kullanım vardır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise *aḍruḳ* şekli kullanımdan düşmüştür.

Ön seste

/b > m/

ben (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “ben” > *men* (MT 85/20) “ben”

İç seste

/d > y/

ağruk (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 48) “ayrı, başka” > *ayruğ* (SN 112; MT 5/10) “başka”

~ *ayruğ* (SN 1683) “başka, gayri” ~ *ayruk* (MN S15/4; YZ 20b/8; SN 709; MT 61/6; KG 8b/9; TS, 2019: 339) “ayrı, başka”

Son seste

Son seste akıcılaşma tanıklanamamıştır.

2.4. Süreksizleşme

Sürekli ünsüzlerin /f/, /ğ/, /h/, /j/, /l/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/, /s/, /ř/, /v/, /y/, /z/ birtakım sebeplerle süreksiz ünsüzlere /b/, /c/, /ç/, /d/, /g/, /k/, /p/, /t/ dönüşmesi olayıdır. Sadece iç seste tanıklanmıştır.

/ŋ > g/

teŋilgüç (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 507) “çaylak” > *deglügeç* (SN 4546; TS, 2019:

1044) “çaylak”

2.5. Akıcı Ünsüzler Arasındaki Deđiřmeler

/l/, /m/, /n/, /ŋ/, /r/, /y/ ünsüzleri arasında görölen akıcı ünsüzler arasındaki değişme, bu ünsüzlerin birbirlerinin yerine geçmesi şeklinde gerçekteşir. Akıcı ünsüzler arasındaki değişme iç ve son seste tanıklanmıştır.

Ön seste

Ön seste tanıklanamamıştır.

İç seste

/m > n/

imdi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 62) “řimdi” > *indi* (SN 1205; TS, 2019: 2082) “řimdi”

~ *řindi* (MN 9a/14; SN 2053) “řimdi”

/n > ŋ/

ķonřı (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 188) “komşu” > *ķonņřı* (SN 1330) “komşu”

/ŋ > n/

yan̄a (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 497) “nehirin kıyısı” > *yan̄a* (YZ 30b/01) “+dAn tarafa”

Son seste

/ŋ > n/

kayın̄ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “kayın ağacı” > *kayın* (SN 2881) “kayın ağacı, kayın”

terin̄ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 497) “her şeyin bol ve derini” > *derin* (YZ 4b/12) “derin”

2.6. Türeme

Ön, iç veya son seste kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün türemesi olayıdır. Ünsüz türemesine ön, iç ve son seste rastlanılmıştır.

Ön seste

/∅ > h/

üyük (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 41) “tepe gibi yerden yükselen şeyler” > *hüyük* (TS, 2019: 4130) “tepecik”

İç seste

/∅ > b/

bamuk~*bāmuḳ* (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 163) “pamuk” > *pambuk* (TS, 2019: 3175)

“pamuk” ~ *banbuk* (KG 160a/13; TS, 2019: 397) “pamuk” ~ *panbık* (TS, 2019: 3178) “pamuk”~ *panbuḡ* (TS, 2019: 3178) “pamuk” ~ *panbuk* (KG 115a/14) “pamuk”

/∅ > r/

kuşun (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 224) “kurşun” > *kurşum* (TS, 2019: 2741) “kurşun”

seçe (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 442) “serçe” > *serçe* (MN S86/16; SN 4137) “serçe kuşu”

Son seste

/∅ > y/

bī (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 437) “örümcek” > *böy* (TS, 2019: 670) “zehirli örümcek”

2.7. İkizleşme

İç seste iki ünlü arasında bulunan bazı ünsüzlerin iki ayrı heceye ait olmak şartıyla yinelenmesidir (Karaağaç, 2010: 80). Eski Anadolu Türkçesinde seyrektiler.

ap ak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 15) “bembeyaz” > *appağ* (TS, 2019: 178)

“bembeyaz” ~ *abbağ* (YZ 28a/10; TS, 2019: 1) “bembeyaz”

2.8. Düşme

Kelime içinde (bir ünsüzden önce), kelime sonunda veya kaynaşma olayı ile iç seste /r/, /n/, /l/, /f/ gibi akıcı ve sızıcı ünsüzler ile /y/, /g/, /ğ/, /k/, /h/ gibi ünlüleşme ve sızıcılaşarak erime özelliği taşıyan ünsüzlerin kaybolması olayı (Korkmaz, 1992: 162). Kaşgârlı, Oğuz ve Kıpçaklarda isimler ve fiiller devamlılık bildiriyorsa ek ve hece başındaki orta /ğ/ sesinin düştüğünü belirtmiştir. Türkler çumguk “alakarga”, *tamğak* “damak” derken Oğuz ve Kıpçakların bu kelimelere gayın düşürülmüş olarak sırasıyla çumuğ ve *tamağ* dedikleri örneğini vermiştir (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 13). Kaşgârlı tarafından örneklendirilen ek ve hece başındaki /ğ/ sesinin düşmesi Oğuz Türkçesinin tipik özelliklerinden biridir. Divân'da Oğuzca olarak kayıtlı iç seste /ğ/'nin düşmediği *ingek*, *temürgen* gibi kelimelerde Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu ses değişiminin gerçekleştiği görülür.

Ünsüz düşmesi ile ilgili bulunan örneklerde bir diğer dikkat çekici husus söz sonundaki /ğ, g/ düşmesidir. Kaşgârlı eserinde Oğuz Türkçesinde son seste /ğ, g/ düşmesinden bahsetmemiştir. Oğuzca kaydı ile verilen isimlerde söz sonu /ğ, g/ ünsüzünün korunduğu örnekler görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise bu kelimelerin sonundaki /ğ, g/ ünsüzleri düşmüş ve bazı kelimelerde kendinden önceki ünlüyü yuvarlaklaştırmıştır. Oğuz Türkçesini diğer lehçelerden ayırmada kullanılan bu ölçütün, Eski Anadolu Türkçesi döneminde karakteristik bir özellik hâline geldiğini söyleyebiliriz.

Ön seste

/c > Ø/

cinçü (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “inci” > *incü* (MN 8b/11; YZ 22a/02; SN 359;

KG 27a/7) “inci” ~ *inçü* (MT 5/225) “inci”

İç seste

/g > Ø/

ingek (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 54) “kaplumbağanın dişisi” > *inek* (KG 126a/4)

“sığırın dişisi”

temürgen (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 227) “okun temreni” > *demren* (SN 1643; TS,

2019: 1073) “okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası” ~ *temren* (TS, 2019: 3791)
“okun ucuna geçirilen kemik veya demir parçası”

Son seste

/ğ, g > Ø/

ayığ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 40) “ayı” > *ayı* (SN 996) “ayı” ~ *ayu* (MN S74/14; SN 3272; MT 83/23) “ayı”

alığ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 30) “kötü şey ve kişi” > *alu* (MN 43a/12; SN 2304; MT 14/26; YZ 12b/11) “değersiz”

bitig (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 165) “muska” > *biti* (MN 50a/1; YZ 13a/04; SN 5112; TS, 2019: 615) “mektup, name, yazılmış şey”

çerig (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 167) “savaş düzenindeki saf, sıra, savaşta iki taraftan biri; savaş” > *çeri* (MN S176/13; YZ 39b/02; SN 684; MT 22/14; TS, 2019: 861) “asker, ordu” ~ *çerü* (MN 50b/4) “asker, ordu”

ılığ (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 12) “ılık” > *ılı* (SN 522; TS, 2019: 1941) “ılık” ~ *ılı su* (SN 472) “hamam, kaplıca”

tümürüg (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 209) “tef” > *dumrı* (SN 3241) “tef” ~ *dumru* (TS, 2019: 1254) “tef”

/k > Ø/

aşak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 31) “dağ eteği” > *aşa* (SN 5503) “aşağı”

buşak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 162) “içi sıkıntılı, ızdıraplı, kederli” > *buşu* (TS, 2019: 720) “öfke”

karınçak (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 220) “karınca” > *karınca* (MN 29a/2; SN 48) “karınca”

2.9. Göçüşme (Yer Değiştirme, Hece/Ses Aktarımı, Metatez)

İki ünsüzün sözcük içinde yer değiştirmesidir. Tek örnekte tanıklanmıştır.

kipi~kîpi (Ercilasun-Akkoyunlu, 2018: 211) “gibi” > *bîgi* (MN 59a/3, SN 5; MT 105/9; TS, 2019: 546) “gibi, benzer”

2.10. Hece Düşmesi (Haploloji)

Hece düşmesine rastlanılmamıştır.

Sonuç

DLT'de Oğuzca olarak kayıtlı 204 isim tespit edilmiştir. 45 ismin (*ağıl, armağan, aşlık, av, bal, bayık, bayram, borsuk, bok, boy* “Oğuz lehçesi cemaat, kabile, aşiret”, *boy* “Oğuzca yenen çemenotu”, *çekürge, çil, dede, ebe, kat, kayın, kayır, kend, kurnak, koç, kök, köpen, köpçük, kuşluk, oba, ön, ören, öyle, sağ* “Oğuz lehçesinde sağlık ve esenlik, sağlıklı”, *şag* “Oğuzcada sağ (taraf)”, *senek, siz, sökel, tamak, tamar, us, uç, üyez, yağ, yās, yengeç, yöre, yügrük, yüzerlik*) Eski Anadolu Türkçesine herhangi bir ses değişimine uğramadan geçtiği saptanmıştır. Bu, Dîvân'da Oğuzca olarak kayıtlı isimlerin % 78'inin Eski Anadolu Türkçesinde ses değişimine uğradığını göstermektedir. Varyantlı bir dil olan Eski Anadolu Türkçesinde aynı kelimenin birden fazla şekli olduğu ve bazı kelimelerin eskicil şekilleri ile ses değişimine uğrayan şekillerinin aynı anda var olduğu görülmüştür: *āk~ak > ak/ ağ/ağ/ağ...*

Bütün ses olaylarına oranladığımızda, ünlü değişimleri içinde en çok tanıklanan % 38 ile yuvarlaklaşma olmuştur. Yuvarlaklaşma, Eski Anadolu Türkçesinin tipik özelliklerinden biridir. Kelimenin sonundaki /g, ğ/ ünsüzünün düşmesi ile son sesteki düz-dar ünlünün yuvarlaklaşmasına sıkça rastlanmıştır: *ayığ > ayu, alığ > alu, ılığ > ılu su...*

Eski Anadolu Türkçesinde genel olarak ünlü yuvarlaklaşması eğilimi olmasına rağmen iç ve son seste ünlü düzleşmesi tanıklanmıştır: *aruğ > arık, sınığ > sınık, telü > deli...* Düzleşme bütün ses olayları içerisinde % 12 oranında görülmektedir. Ünlü düzleşmesi tespit edilen kelimelerin, yuvarlak ünlülü şekilleri de mevcuttur: *aruğ > aruğ/aruğ/aruğ, sınığ > sınığ/şınığ...*

Genişleme, daralma, incelleme, kalınlaşma ve düşme; ünlülerle ilgili tanıklanan diğer ses olaylarıdır. Ünlü türemesi ve birleşme tanıklanamamıştır.

Ünsüz değişimlerinden en çok rastlanan ötümlüleşmedir. Tanıklanan bütün ses olayları içinde ötümlüleşme %45 oranındadır. Kaşgârlı, Dîvân'da /t/ > /d/ değişiminin Oğuz Türkçesinin tipik bir özelliği olduğundan bahsetmiştir. Ancak eserde /t/ > /d/ ötümlüleşmesinin gerçekleşmediği Oğuzca kayıtlı isimler de vardır. Bu isimlerin Eski Anadolu Türkçesi döneminde ötümlüleştikleri görülmüştür: *terih > derin, teve > deve, çetük > çedük, kurt > kurd...* Aynı zamanda /k, k > ğ, g/ değişimine de ön, iç ve son seste pek çok örnekte rastlanılmıştır: *keçi > geçi, kemi > gemi, dağı > dağı, ayruğ > ayruğ, ilik > ilig...* Buradan hareketle eserin yazıldığı dönemde başlangıç aşamasında olan bu ses olayının Eski Anadolu Türkçesi döneminde genel bir eğilim olduğu sonucuna varabiliriz.

Kaşgârlı Dîvân'da Oğuzlar ve Kıpçakların /k/’lı sözcükleri /h/’ya dönüştürdüklerini söyleyerek ön seste sızıcılığa örnekler vermiştir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde art sıradan ünlü taşıyan kelimelerde ön ve iç seste /k/ ünsüzü sızıcılışarak /h/’ya dönüşmüştür. Dîvân'da Oğuzca olarak kaydedilen kelimelerde Eski Anadolu Türkçesine

geçişte /k > h/ sızıcılılaşmasına iç ve özellikle son seste pek çok örnekte rastlanılmıştır: *dakı > dahı, arık > aruh, çanak > çanağ...* Taranan kelimelerdeki bütün ses olayları içinde sızıcılılaşmaya %18 oranında rastlanılmıştır.

Kaşgârlı, ek ve hece başındaki /g/ sesi düşmesinin Oğuz Türkçesinin tipik özelliklerinden biri olduğunu örneklerle açıklamıştır. Ancak Dîvân'da Oğuzca olarak kayıtlı iç seste /ğ, g/'nin düşmediği *ingek, temürgen* gibi isimlere rastlanılmıştır. Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu kelimelerdeki /g/ ünsüzünün düştüğü görülmüştür: *ingek > inek, temürgen > demren*. Bunun yanı sıra Kaşgârlı'nın eserinde bahsetmediği son seste /ğ, g/ düşmesi ile ilgili pek çok örnek tanıklanmıştır: *ayığ > ayı, bitig > bitı, tümrüg > dumru...* Son seste /ğ, g/ ünsüzü düşmesinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde karakteristik bir özellik hâline geldiğini söyleyebiliriz. Tanıklanan ses olayları içerisinde ünsüz düşmesinin oranı % 15'dir.

Ünsüzlerle ilgili tanıklanan diğer ses olayları: ötümsüzleşme, akıcılılaşma, süreksizleşme, akıcı ünsüzler arasındaki değişimler, ünsüz türemesi, ikizleşme ve göçüşmedir. Hece düşmesine ise rastlanılmamıştır.

Kısaltmalar

DLT *Dîvânu Lugâti't-Türk*

KG *Kitâb-ı Gunya*

MN *Marzubân-nâme*

MT *Mantıku't-Tayr*

SN *Süheyl ü Nev-Bahâr*

TS *Tarama Sözlüğü*

YZ *Yûsuf u Zelîhâ*

Kaynakça

- Akar, A. (2018). *Oğuzların Dili*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Akkuş, M. (2018). *Kitâb-ı Gunya*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Banguoğlu, T. (1960). Oğuz Lehçesi Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 23-44.
- Ciğâ, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çoban, M. S. (2005). *Dîvânu Lugâti't-Türk'te Geçen "Oğuzca" Kayıtlı Dil Malzemesi*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Ercilasun, A. B. ve Ziyat Akkoyunlu (2014). *Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş-Metin Çeviri Notlar-Dizin)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Gülsevin, G. (2016). 11. Yüzyılda Hangi Oğuz Diyalektleri Vardı? *Bilig*, 76, 269-300.
- Karaağaç, G. (2010). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, A. (2013). *Dîvânu Lugâtî't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Killi, G. (2008). Türk Diyalektoloji Araştırmalarının Eşsiz Kaynağı Dîvânu Lugâtî't-Türk. *Kaşgârlı Mahmud Kitabı* (375-406). Ed. F. Sema Barutçu. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1992). *Gramer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*. Ankara: Türk Dil Kurumu. *Tarama Sözlüğü*. (2019). 4. Baskı, C. I-VIII. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2019). *Yûsuf u Zelihâ*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1976). Küçük Eski Anadolu Türkçesi Grameri. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 331-368.
- Tuncer, E. (2021). *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (İnceleme-Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.